

Timur’un “Hayali” Moskova Seferi

İlyas Kamalov*

Özet

Aksak Timur, Altın Orda Han'ı Toktamış'ı yendikten ve Altın Orda topraklarını harap ettikten sonra kısa bir süre de olsa Rus topraklarında kalmıştır. Rus kronikleri, Rusların gücünü göstermek amacıyla Timur'un Moskova üzerine sefere hazırlandığını, ancak cesaret edemeyerek bunu gerçekleştiremediğini belirtirken, Timur'un saray tarihçileri de kaleme aldıkları tevarihlerde Timur'un bütün Avrasya'yı ele geçirdiğini göstermek amacıyla Timur'un Moskova'yı da ele geçirdiğini yazmışlardır. Gerçekte ise Timur, Moskova'yı ele geçirmede gibi, onun Moskova üzerine bir sefer düzenleme niyeti de yoktu.

Anahtar Kelimeler: Timur, Altın Orda, Moskova, Elets, Rus yıllıkları

Abstract

Timur had stayed inside the Russian border for a short period of time after he defeated the khan of the Golden Horde Toktamish and ruined the land of Golden Horde. Russian chronicles to show Russians power, claim that Timur was preparing for an expedition upon Moscow but could not dare and thus failed to make the expedition. Timur's palace historians write in their books that Timur conquered Moscow in order to indicate that he captured all of Eurasia. However, in reality, neither Timur captured Moscow, nor he had a wish to make an expedition upon Moscow.

Keywords: Timur, Golden Horde, Moscow, Elets, Russian cronicles

Ruslar tarih sahnesine çıktıklarından itibaren çeşitli Türk halklarıyla yan yana yaşamışlardır. Avarlar, Hazarlar, Bulgarlar ve Kıpçakların saldırılarına karşı koymayı başaran Ruslar, Moğol istilasına direnememiş ve neticede Türk-İslam Devleti hâline gelen Altın Orda'nın idaresi altına girmişlerdir.¹ Rus tarihinin ana kaynağı olan Rus kronikleri de Rusların çeşitli Türk boyları ile ilişkilerini ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektedirler.² Rus kronikleri gerek Moğol İstilasını öncesindeki Türk boylarının Rus topraklarına saldırılarını, gerekse de Altın Orda döneminde Rus topraklarına yapılan seferleri Tanrı'nın cezası olarak nitelendirmiş ve bu seferleri yapanların da barbar olduklarını zikretmişlerdir. Rusların gözünde söz konusu boylar arasında hiçbir fark yoktu. Bu bağlamda

* Dr. T.T.K. Uzman. ilyaskamal78@mail.ru

¹ Altın Orda-Rusya ilişkileri için bkz. İ. Kamalov, *Altın Orda ve Rusya. Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.

² Rusların Türk boylarıyla ilişkileri için bkz. M. Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK Yayınları, Ankara 2007.

Aksak Timur da Rus kronikçileri için bir istisna teşkil etmemiştir. Nitekim Timur, Rus kroniklerinde doğudan gelen barbar bir Tatar, yani Altın Orda Çarı idi.³ Timur'un Altın Orda Hanı Toktamış ile birkaç savaş yapmasına ve Toktamış'ı mağlup ederek Altın Orda'ya büyük bir darbe vurmasına⁴ rağmen Rus kroniklerinin Timur'u Altın Orda ile bağdaştırmalarının sebebi ise siyasî niteliktedir. 1382 yılında Toktamış Han'ın Moskova'yı harabeye çevirmesinden sonra,⁵ Timur'un Rus topraklarına kadar ilerleyip Moskova'ya saldırmamasını, Ruslar kendilerinin zaferi olarak nitelendirmiş ve Timur'un Knez I. Vasiliy'e saldırmaya cesaret edemediğini ileri sürmüşlerdir.⁶ Timur'un Rus topraklarındaki faaliyetlerine geçmeden önce konuyla ilgili bilgi içeren kaynak ve araştırmaların kısa tahlilini yapmakta fayda vardır.

Timur'un Rusya "seferi" ile ilgili birinci elden kaynak hiç şüphesiz Rus kronikleridir. Birçok Rus kroniği, Timur'un bu "seferine" ayrı bir bölüm tahsis etmiştir. Nitekim *Voskresenskaya Kroniği*'nde "O Prihode Temir Aksatse" ("Aksak Timur'un Gelişi Hakkında") adlı bölüm yer alırken,⁷ Tipografskaya Kroniği'nde de bu konu *O Tsarstve Tahitamışeve (Toktamış'ın Hakimiyeti Hakkında)* adlı başlık⁸ altında işlenmiştir. Diğer kroniklerde de konu ile ilgili ayrıntılı bilgi mevcuttur.⁹ Bununla birlikte Timur İmparatorluğu tarihi ile ilgili ana kaynak olan N. Şâmî'nin *Zafernâmesi*¹⁰ ve Ş. Yezdî'nin *Zafernâmesinde*¹¹ Timur'un Rusya'daki faaliyetlerine dair çok az bilgi mevcuttur. Türkiye'de Timur ile yapılan çalışmalarda da Timur'un bu seferinden fazla bahsedilmemesinin en büyük nedeni, Rus kaynaklarının dışında bu seferden bahseden başka kaynağın olmamasıdır. İsmail Aka¹² ve Hayrunnisa Alan,¹³ Timur ile ilgili eserlerinde Timur'un Moskova yakınlarına kadar gelerek etrafı yağmalayıp memleketine dönmesi hakkında çok kısa bilgi vermişlerdir. Yine Batı'da Timur ile yapılan çalışmalarda da bu konuya fazla yer ayrılmamış, ancak Timur'un Moskova yakınlarına kadar ilerlediği belirtilmiştir.¹⁴ Ancak Z. V. Togan, ABD'de

³ PSRL, III, *Voskresenskaya Letopisy*, Ryazan 1998, s. 95.

⁴ Altın Orda-Timur münasebetleri için bkz. İ. M. Mirgaleyev, *Materialı Po İstoriyi Voyn Zolotoy Ordı s İmperiyey Timura*, Kazan 2007; İ. M. Mirgaleyev, *Voynı Toktamış-Hana s Aksak Timurom*, Kazan 2003; H. Alan, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", *Bilig*, XXVII (2003), s. 117-156; İ. Kamalov, "Toktamış Han ve Altın Orda'nın Parçalanmasındaki İlk Adımlar", *Avrasya Fatihî Tatarlar*, Yay. Haz. İ. Kamalov, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007, s. 101-116.

⁵ PSRL, III, *Voskresenskaya Letopisy*, s. 65-73.

⁶ PSRL, III, *Voskresenskaya Letopisy*, s. 95-98.

⁷ PSRL, III, *Voskresenskaya Letopisy*, s. 95-99.

⁸ PSRL, IX, *Tipografskaya Letopisy*, Ryazan 2001, s. 207-213.

⁹ PSRL, VII, *Ermolinskaya Letopisy*, Ryazan 2000, s. 179-180. Rus kroniklerindeki Aksak Timur ile ilgili hikâyenin tarihçesi için bkz. A. İ. Filüşkin, "Tseli Pohoda Timura Na Rusy: Diskursı İstoçnikov i Stereotipi İstoriyografiyi", *Türkolojiçeskiy Sbornik* 2002, Moskova 2003, s. 354-355.

¹⁰ N. Şâmî, *Zafernâme*, çev. N. Lugal, TTK Yayınları, 2. baskı, Ankara 1987.

¹¹ Ş. Ali Yezdî, *Zafernâme*, V. Tiesenhausen, *Sbornik Materialov, Otnosyaşışysya k İstoriyi Zolotoy Ordı*, II, *İzvlæçeniya iz Soçineniy Persidskiñ*, Moskova 2003, s. 328-372.

¹² İ. Aka, *Timur ve Devleti*, TTK Yayınları, 2. baskı, Ankara 2000, s. 21.

¹³ H. Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s. 59.

¹⁴ B. F. Manz, *Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatihî*, çev. Z. Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 100.

yayımladığı "Timur's Campaign of 1395 in The Ukraine And North Caucasus" adlı makalesinde Timur'un 1395 yılında yaptığı seferinin amacının Altın Orda ile sınırlı kalmadığını, Doğu Avrupa'yı da içerdiğini yazmıştır.¹⁵

Rusya'da da konuyla ilgili fazla araştırmanın yapıldığını ileri sürmek mümkün değildir. Her ne kadar Timur'un Rusya seferleri, Altın Orda boyunduruğu gibi Rusya için ağır sonuçlara yol açmasa da gerek Çarlık döneminde, gerekse de SSCB döneminde Altın Orda ve onunla ilişkili konuların araştırılması yasaktı. Dolayısıyla konuyla ilgili çalışmalar ancak son dönemde yapılmaya başlanmıştır. Timur'un Rusya'daki faaliyetleri ile ilgili bilgi içeren kaynakların Rus yıllıklarıyla sınırlı olmasından dolayı yapılan araştırmalar da Timur'un Rusya ile ilişkilerinden ziyade, yıllıklardaki Aksak Timur hikâyesi ile ilgilidir.¹⁶

Rus yıllıklarında Aksak Timur, diğer Türk hükümdarları gibi olumsuz nitelendirilmektedir: "O, *han soyundan gelmiyordu. O, ne hanın oğlu, ne akrabası, ne bey, ne de soylu idi. O, avam (kara) insanlardan biriydi. Mesleği ise demirci idi. Huyları da iyi değildi: yağmacı, ihbarcı, çapulcu idi... kötü biri olduğundan dolayı efendisi onu kovmuştur. Aksak Timur, yiyeceği dahi olmadığından dolayı hırsızlık yapmaya başlamıştır. Bir keresinde birinin koyununu çaldığından dolayı onu öldürünceye kadar dövmüşler ve ayağını kırmışlardır. Timur, kendisine demirden bir ayak yapmış ve böylece bundan sonra aksak bir şekilde yürümeye başlamıştır. Bundan dolayıdır ki kendisine Aksak Timur (Aksak Demir) denmiştir."*

¹⁷

Daha sonra Timur, etrafına kendisi gibi genç askerler toplamayı başarmış ve neticede büyük topraklar ele geçirerek "çar" olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Ruslar yıllıktaki hikâyede Timur'u halktan biri olarak nitelendirerek ve aşağılayarak Rus knezlerini üstün göstermeye çalışmış, Timur'un "haksız hâkimiyetini", Rus knezlerinin "kanunî hâkimiyetleri" ile mukayese etme çabası içerisinde olmuşlardır. Halbuki her ne kadar Timur, Han soyundan gelmese de, Rus knezlerinin hâkimiyeti de o dönemde Timurunkinden üstün değildi. Zira Rus knezleri, XIII. yüzyılın başlarından XV. yüzyılın sonuna kadar hâkimiyetlerini Altın Orda hanlarına onaylatmak zorunda idiler.¹⁸

Rus kroniklerinin Aksak Timur'u bu kadar aşağılamaları ilginçtir. Zira ileride de göreceğimiz gibi, Timur'un Rusya "seferi", Altın Orda hanlarının seferleri kadar ağır olmamıştır. Ayrıca Timur'un Rus topraklarına ayak

¹⁵ Z. V. Togan, "Timur's Campaign of 1395 in The Ukraine And North Caucasus", *Annals of The Ukrainian Academy of Sciences*, vol. IV, New York 1958, s. 1359.

¹⁶ İ. L. Juckova, "Povesty o Temir-Aksake v Sostave Letopisnih Svodov XV-XVI Vekov", *Drevnerusskaya Literatura: Istočnikovedeniye*, Leningrad 1984, s. 97-109; İ. L. Juckova, "Povesty o Temir Aksake", *Slovarı Knijnikov i Knijnosti Drevney Rusi*, II, Leningrad 1989, s. 283-287; V. P. Grebenyuk, "Povesty o Temir Aksake i Eyo Literaturnaya Sudyba v XV-XVII Vekah", *Russkaya Literatura na Rubeje Dvuh Epoh (XVII-Načalo XVIII V.)*, Moskova 1971, s. 175-206.

¹⁷ A. İ. Filüşkin, "Tseli Pohoda Timura Na Rusy: Diskursı Istočnikov i Stereotipi İstoriyografiyi", s. 354-355.

¹⁸ İ. Kamalov, *Altın Orda ve Rusya. Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, s. 124-126.

basmadan önce Altın Orda hanı Toktamış'ı mağlup etmesi ve böylece Altın Orda'ya büyük bir darbe vurması, Rusların işine yaramıştır. Hiç şüphesiz, Timur'un seferleri, Altın Orda'nın yıkılışındaki en önemli sebep değildi.¹⁹ Timur'un bu seferlerinden sonra Altın Orda daha bir asır boyunca tarih sahnesinde kalmaya devam etmiştir. Ancak Timur'un seferleri neticesinde Altın Orda tekrar karışıklık dönemine girmiş ve Rusların Altın Orda'ya olan bağlılıkları zayıflamıştır.²⁰ Rus kroniklerinde Timur'un Rus topraklarına Toktamış'ı mağlup ettikten sonra saldırdığı kaydedilse de, o tarihte Rus kronikçiler Timur'un bu "hizmetini" anlayacak durumda değillerdi. Bundan dolayı Timur, Rus yıllıklarında Altın Orda hanlarından dahi daha kötü bir şekilde tasvir edilmiştir.

Timur ile ilgili hikâyede Timur'un tasvirinden sonra onun Rus topraklarına girmeden önce ele geçirdiği ülkeler sıralanmaktadır: Çağatay, Horasan, Gülistan, Çin, Gök Orda, Şiraz, İsfahan, Gilân, Sis, Şemaha, Sivas, Erzurum, Tiflis, Tebriz, Bağdad, Demir Kapı, Babil, Sebastiye, Dimaşk ve Saray. Timur'un ayrıca çok insan öldürdüğü, esir ettiği ve çok sayıda ganimet elde ettiği de belirtilmektedir.²¹ Adı geçen bölgeleri ele geçirdikten ve ardından da Toktamış'ı mağlup ettikten sonra Timur'un Rus topraklarına girdiği yazılmaktadır. Timur, Ryazan Knezliği topraklarına girmiş ve Elets şehrini zaptetmiş, şehrin knezini esir etmiş ve şehir halkı da ya esir edilmiş ya da öldürülmüştür.²²

Yılıkdaki hikâyede Timur'un Elets'i ele geçirdiğine dair bilgiler verildikten sonra Rusların Timur'un yapacağı muhtemel Moskova seferine karşı yaptığı hazırlıklardan bahsedilmektedir. İşin ilginç tarafı, bu hazırlıkların askerî mahiyetten ziyade dinî ve psikolojik mahiyette olmasıdır. Ruslar, Moskova'ya Vladimir'de saklanan Meryem Ana ikonunu Moskova'ya getirerek tehlikeden korumayı düşünmüşlerdir.²³ Zamanında Kiyev'den Vladimir'e Knez Andrey Bogolübskiy tarafından getirilen bu ikon, Rus topraklarının hamisi kabul ediliyordu. Hikâyede uzun uzun ikonun Vladimir'den Moskova'ya gönderilişi tasvir edilmektedir. Ortaçağ Rusyası'nda bu tür duygusal hikâyelerin anlatılması, halkın dinî ve vatansever hislerini artırmak için sıkça başvurulan bir yol idi. Nitekim Altın Orda ile mücadele çerçevesinde de kronikçiler, ölen knezleri kutsallaştırarak ve bu knezlerle ilgili edebî eserler kaleme alarak halkı hanlara karşı örgütlemeye çalışmışlardır.²⁴ Timur ile ilgili hikâyede söz konusu ikona bu kadar yer verilmesinin nedeni de aynıdır. Ancak bu tür hikâyeler,

¹⁹ H. Alan, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", s. 117-156.

²⁰ PSRL, VI, *Rogojskaya Letopisy*, s. 132; S. M.Solovyöv, *İstoriya Rossiyi 1054-1462*, II/3-4, Moskova 2001, s. 471; A. N. Nasonov, *Mongoli i Rusy*, Moskova 1940, s. 137-139; İ. Kamalov, *Altın Orda ve Rusya. Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, s. 107-109.

²¹ PSRL, III, *Voskresenskaya Letopisy*, s. 95.

²² PSRL, III, *Voskresenskaya Letopisy*, s. 95.

²³ PSRL, III, *Voskresenskaya Letopisy*, s. 96.

²⁴ S. Perevezentsev, *Smisl Russkoy İstoriyi*, Moskova 2004, s. 164-167.

mücadele Ruslar açısından galibiyetle sona erdiği zaman amacına ulaşacak, yani Rus halkını duygulandırarak ve gururlandırarak düşmana karşı örgütleyebilecekti. Nitekim Aksak Timur Elets'i ele geçirdikten ve yaklaşık iki hafta aynı yerde kaldıktan sonra 26 Ağustos'ta ikonun Moskova'ya geldiği gün geri çekilmiştir.²⁵

Yıllıkta yer alan hikâyenin başında Timur'un Rus topraklarına girmeden önce ele geçirdiği bütün şehir ve ülkelerin sıralanmasının nedenini, Rusların kendi güçlerini göstermek istemeleriyle açıklamak mümkündür. Ruslara göre, birçok ülkeyi ele geçiren Timur, Elets şehrinden ileri gidememiş ve Moskova'ya yürümeye cesaret edememiştir. Yine hikâyede Rusların askerî hazırlıklarından bahsedilmemesi ise Rus yıllıklarının manastırlarda kaleme alınmasıyla açıklanmaktadır. Manastır kâtipleri, gerek Timur'un Rusya seferinin başarısızlığının gerekse de diğer konulardaki Rusların başarılarının arkasında din ve kilisenin olduğunu göstermek istemişlerdir. Hikâyedeki "Aksak Timur aşağılanarak kayboldu, zira bize yardım eden, dünya ve göğü yaratan Tann'dır" şeklindeki satırlar²⁶ da bunun bir göstergesidir.

Peki Timur'un Moskova'ya yürümeyip geri çekilmesinin gerçek nedeni neydi? Rus tarihçileri arasında konuyla ilgili çok farklı görüşler hâkimdir. Meşhur Rus tarihçisi N. M. Karamzin, her ne kadar "Moskova, ihtişamlığını Ruslara borçludur" diyerek²⁷ Altın Orda-Rusya ilişkileri ile ilgili bazı konularda objektif davransa da aynı yaklaşımı Timur'a karşı gösterememiştir. Karamzin, yıllıktaki hikâyelerden etkilenmiş olmalı ki, Timur'un, Altın Orda emiri Mamay'ı 1380'de mağlup eden Rus ordusuna karşı savaşmaya cesaret edemediğini ileri sürmüştür.²⁸ Yakubovskiy de Karamzin'in bu fikrine katılmaktadır.²⁹ Yine Karamzin'e göre, Rusya'nın zengin bir ülke olmaması ve kışın yaklaşmasıyla Rus topraklarındaki hareketin zorlaşması da Timur'un çekilmesine neden olmuştur.³⁰ Z. V. Togan da kışın yaklaşması ve soğukların başlamasının, Timur'un geri çekilmesine neden olduğunu yazmaktadır. Togan'a göre böylece Timur, Napoleon ve Hitler'in tuzağa düştüğü felaketten kaçmayı başarmıştır.³¹ Bir başka meşhur Rus tarihçisi G. Vernadskiy ise, Timur'un geri çekilmesinin nedenini, asker kaybına uğramak ve kendi başkentinden daha fazla uzaklaşmak istememesiyle açıklamaktadır.³² L. N. Gumilöv, Timur'un geri çekilmesinin nedeninin o tarihte Kuzey Kafkasya'da Çerkes ve Osetinlerin çıkarttıkları isyanlar olduğunu yazmıştır.³³ Ancak yukarıda verilen nedenlerin hiçbiri, Timur'un geri çekilmesine neden olabilecek kadar önemli

²⁵ PSRL, III, *Voskresenskaya Letopisy*, s. 98-99.

²⁶ PSRL, III, *Voskresenskaya Letopisy*, s. 98.

²⁷ N. M. Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, V, S. Petersburg 2003, s. 640-658.

²⁸ N. M. Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, V, s. 559.

²⁹ A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, TTK Yayınları, 2. baskı, Ankara 2000, s. 179.

³⁰ N. M. Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, V, s.559.

³¹ Z. V. Togan, *Timur's Campaign of 1395 in The Ukraine And North Caucasus*, s. 1365.

³² G. Vernadskiy, *Mongol i Rusy*, Moskova 2001, s. 282.

³³ L. Gumilöv, *Ot Rusi Do Rossii*, Moskova 2004, s. 169.

görülmemektedir. Bu soruya yanıt verebilmek için seferin nedenleri üzerinde durmakta fayda vardır.

1391 yılında Timur, Altın Orda hanı Toktamış'ı mağlup etse de Toktamış, çok kısa sürede kendini toparlayabilmiş ve tekrar Timur'un karşısına çıkmıştır.³⁴ 15 Nisan 1395 tarihinde Terek Irmağı kıyısında meydana gelen ikinci muharebede Timur bir kez daha galip gelmiştir.³⁵ Timur, 1391 yılında yaptığı hatasını tekrarlamamak için Toktamış'ı mağlup etmekle yetinmemeye, Altın Orda'nın ekonomi hayatına da darbe vurmaya ve Altın Orda topraklarını harap etmeye karar vermiştir. Timur'un bunu başardığını da söyleyebiliriz. Timur, Toktamış'ı takip ederken geçtiği şehirleri harabeye çevirmiş, Toktamış'ın askerlerini mağlup etmiştir. Timur, bu amacına ulaştıktan sonra Don Nehri'ne kadar geldiğinde askerî harekâtı durdurmuş ve ganimet elde etme amacıyla çapulculuğa başlamıştır. Timur'un Rus topraklarına girmesini ve Rus şehirlerine saldırarak buraları yağmalamasını da bu çerçevede açıklamak mümkündür. Böylece A. Filüşkin'in de belirttiği gibi, Timur'un Asya'daki ülkeler ve Altın Orda'dan sonra Rus topraklarını da ele geçirme gibi bir niyeti olmamış, Rus topraklarındaki hareketlerini de ancak Toktamış'ın askerlerini takip etme ve ganimet elde etme amacıyla gerçekleştirmiştir.³⁶ Timur Rus topraklarına da sefer düzenlemek isteseydi, büyük ihtimalle bunu zorlanmadan yapacak ve geri çekilmek zorunda kalmayacaktı. Rus knezlikleri her ne kadar XIV. yüzyılın sonlarına doğru ittifak kurarak güçlenmeye başlasalar da bu ittifak, Timur gibi birine karşı koyacak güçte değildi. Ayrıca daha 1382 yılında Ruslar, Toktamış Han'a bile yenilmişlerdir ki, Timur o tarihlerde Toktamış'tan kat kat daha güçlüydü. Böylece Timur'un Ryazan topraklarında çapulculuk yaptıktan sonra geri çekilmesinin nedeni de açıklanmaktadır.

N. Şâmî'nin *Zafernâme* ve Yezdî'nin *Zafernâme* adlı eserlerinde de Timur'un Rus topraklarına Toktamış Han'ın komutanı olan Bek-Yank Oğlan ve askerlerini takip ederken girdiği yazılmaktadır.³⁷ Ayrıca bu kaynaklarda Timur'un Rus topraklarındaki Karasu ile Muşku şehirlerine giderek buraları yağma ettiği ve pek çok ganimet elde ettiği de yazılmaktadır.³⁸ Böylece Timur'un saray tarihçileri de aynen Rus yıllıklarında olduğu gibi Timur'un Toktamış'a karşı yaptığı seferini, Rus toprakları da dahil olmak üzere Avrasya'nın kuzeyini ele geçirme hareketi olarak sunmuşlardır. Ancak saray tarihçileri, Rus vakanüvislerinden farklı olarak Timur'un çekilmediğini ve

³⁴ Ş. Ali Yezdî, *Zafernâme*, s. 347-351; İ. Mirgaleyev, *Voynı Toktamış-Hana s Akşak Timurom*, s. 25.

³⁵ Ş. Ali Yezdî, *Zafernâme*, s. 352-357; Y. Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları* (1393-1402), TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 34.

³⁶ A. İ. Filüşkin, "Tseli Pohoda Timura Na Rusy: Diskursı İstoçnikov i Stereotipi İstoriyografiyi", s. 360-362.

³⁷ N. Şâmî, *Zafernâme*, çev. N. Lugal, TTK Yayınları, 2. baskı, Ankara 1987, s. 196; Ş. Ali Yezdî, *Zafernâme*, V. Tiesenhausen, *Sbornik Materialov, Otnosyaşışsya k İstoriyi Zolotoy Ordi*, II, *İzvlęçeniya iz Soçineniy Persidskih*, Moskova 2003, s. 357-358.

³⁸ N. Şâmî, *Zafernâme*, s. 196; Ş. Ali Yezdî, *Zafernâme*, s. 357-358.

yukarıda da belirttiğimiz gibi Karasu ile Muşku gibi Rus şehirlerini ele geçirdiğini kaydederek onu yüceltmeye çalışmışlardır. Timur'un Moskova "seferi" ile ilgili bilgi, Tatar tarihinin ana kaynaklarında da mevcuttur. Defter-i Çengiz-Nâme adlı eserde *Skazaniye o Naşestviyi Aksak-Timura Na Bolgar (Aksak Timur'un Bolgar Üzerine Yaptığı Sefer Hakkında Hikâye)* adlı yazılış tarihi bilinmeyen bir hikâye yer almaktadır.³⁹ Bu hikâyede Timur'un Bolgar'dan sonra Moskova'ya doğru yol tuttuğu, ancak Timur'un Moskova seferini Hızır İlyas'ın engellediği yazılmaktadır. Zira, Rusların doğru dine (İslamiyet) geçmelerinin vakti daha gelmemişti.⁴⁰ Ancak bu Tatarca kaynaktaki bilgi de aynen yıllıklardaki hikâye gibi, gerçekten ziyade mitolojik anlam taşımaktadır. Nitekim Tatar tarihçisi İ. İzmaylov, bu satırların hikâyeye XVII. yüzyılda Tatar tarihçileri tarafından eklendiğini ve böylece Tatarların Ruslarla olan ilişkilerinin kendileri açısından müsbet yönde değişeceği konusunda ümit ettiklerini gösterdiğini belirtmektedir.⁴¹ Buna göre, Rus ve doğu kaynakları gibi Timur ile ilgili Tatar hikâyesindeki bilgiler de güvenilir bilgiler değildir.

Şamî ve Yezdî'nin eserlerinde adı geçen Muşku şehri, birçok tarihçi tarafından Moskova ile bağdaştırılmaktadır.⁴² Yine daha Cüveynî, "M.k.s." adındaki bir Rus şehirden bahsetmektedir.⁴³ Reşidüddin'in eserinde geçen "Makar" şehri de Moskova ile bağdaştırılmaktadır.⁴⁴ Bununla birlikte Moskova ancak XIV. yüzyılda Altın Orda hanlarının siyaseti neticesinde Rus şehirleri arasında ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu tarihten önce Tver, Ryazan, Vladimir gibi şehirler Rus topraklarının birer merkezi hâlindeydi.⁴⁵ Dolayısıyla doğu kaynaklarının zikrettiği şehrin Moskova olmasının ihtimali çok düşüktür. Büyük ihtimalle XIII-XIV. yüzyıl doğu tarihçileri arasında "M.k.s." yada "Maşkav" isimli meşhur bir Rus şehri ün kazanmış ve N. Şâmî ile Ş. Yezdî de dahil olmak üzere doğu tarihçileri bu şehri eserlerinde zikretmekten çekinmemişlerdir. Yine Ötemiş Hacı, XVI. yüzyılda kaleme aldığı *Çengiz-Nâme* adlı eserinde de Batu Han'ın Moskova'ya yürüdüğünü yazmaktadır.⁴⁶ Halbuki, Batu Han o tarihlerde birçok Rus şehri ele geçirmesine rağmen Moskova üzerine sefere çıkmadığı gibi, o tarihlerde Moskova, Rus şehir knezlikleri arasında da ön planda yer almıyordu. Dolayısıyla özellikle geç tarihlerde ve Moskova Rus topraklarının başşehri olduktan sonra kaleme alınan doğu

³⁹ *Defter-i Çengiz-Nâme*, Yay. Haz. S. Gilyazutdinova, Kazan 2000.

⁴⁰ İ. L. İzmaylov, "Naşestviye Aksak-Timura na Bolgar: Mnimaya Realynosty i Tatarskaya İstoriçeskaya Traditsiya", *İstoçniki i İssledovaniya Po İstoriyi Tatarskogo Naroda*, Kazan 2006, s. 108.

⁴¹ İ. L. İzmaylov, "Naşestviye Aksak-Timura na Bolgar: Mnimaya Realynosty i Tatarskaya İstoriçeskaya Traditsiya", s. 108.

⁴² G. Vernadskiy, *Mongolî i Rusy*, s. 283; A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 179.

⁴³ Cuveymî, *Tarih-i Cihângüşâ*, V. Tiesenhausen, *Sbornik Materialov, Otnosyaşılısya k İstoriyi Zolotoy Ordu, II, İzvleçeniya iz Soçineniy Persidskiñ*, s. 257.

⁴⁴ Reşidüddin, *Cam'iu't-tevârih*, V. Tiesenhausen, *Sbornik Materialov, Otnosyaşılısya k İstoriyi Zolotoy Ordu, II, İzvleçeniya iz Soçineniy Persidskiñ*, s. 407.

⁴⁵ İ. Kamalov, *Altın Orda ve Rusya. Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, s. 200-201.

⁴⁶ Ötemiş-Hacı, *Çengiz-Nâme*, yay. haz. V. P. Yudin, Alma-Ata 1992, s. 39 b.

kaynaklarında konu Moskova ile bağlantılı olsun ya da olmasın Moskova'nın adına yer verilmiştir.

İspanyol seyyah Ruy Gonzales de Clavijo da seyahatnamesinde tek cümleyle de olsa Timur'un Altın Orda seferinin dönüşünde Moskova'ya girdiğini kaydetmiştir.⁴⁷ Ancak onun Timur ile ilgili bilgilerinin Timur'un memleketinde bölge tarihçileri ve halkından duyduğu tarihî hikâyelerden ibaret olduğunu unutmamak gerekmektedir. Timur, Moskova'ya kadar gelmiş olsaydı, bu husus hiç şüphesiz Rus yıllıklarında zikredilirdi. Her ne kadar Rus yıllıkları objektif bir şekilde kaleme alınmasalar da, tarihî olayları kendilerine has bir üslupla da olsa kaçırmadan yansıtmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla Şâmî ve Yezdî'nin eserlerinde Timur'un Moskova'ya girerek burayı yağma ettiğine dair verilen bilgiler inandırıcı değildir. Bunları Timur'un gücünü göstermek amacıyla yapılan bir eklemeler olarak kabul etmek gerekmektedir. Yakubovskiy'in belirttiği gibi, gerek dönemin doğu devletlerinin hükümdarları, gerekse de bölge vakanüvisleri, Rusya tarihine ait ilginç ve değerli hiçbir şey bilmiyorlardı.⁴⁸ Bu eserlerdeki Rus şehirlerinin yanlış zikredilmesi de işte bu hususla açıklanmaktadır.

Şâmî ile Yezdî'nin kaynaklarında adı geçen bir başka Rus şehri ise Karasu'dur. Bu şehir ile ilgili de kesin bilgiler olmamakla birlikte bunun Rus kroniklerinde adı geçen Elets olduğunu tahmin etmek mümkündür.⁴⁹ Bununla birlikte Timur seferleri sırasında Elets şehri, o dönemde diğer Rus şehirlerini kendi etrafında birleştirmeyi başaran Moskova Knezliği'ne bağlı değildi. Rus tarihçisi Filüşkin'e göre, Elets o dönemde Rus Knezliği ile Altın Orda arasında bir tampon bölge hâlindeydi.⁵⁰ Timur ve ordusu da bundan dolayı bu bölgeyi Altın Orda'ya ait bir şehir olarak kabul ederek burayı harap etmiş olmalıdır.

Elets, Moskova'dan uzak olduğundan ve Rus topraklarının en ucunda bulunmasından dolayı çok zengin ve ekonomik açıdan da pek cazibeli bir bölge değildi. Timur Elets'e geldikten sonra büyük ihtimalle kendi adamlarını komşu bölgelere istihbarat toplamak amacıyla göndermiştir. Timur'un adamlarının Elets ve civar bölgelerinin "fakirliliği" ile ilgili verdikleri bilgiler de muhtemelen Timur'un Rus topraklarındaki çapulculuğuna son vermesine ve memleketine dönme kararı almasına neden olmuştur. Justin Marozzi'nin de belirttiği gibi, Timur'un gözü Rus topraklarında değil, zengin topraklarda ve büyük ganimetlerde idi.⁵¹

⁴⁷ Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur'un Hayatı ve Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, çev. Z. Ertan, Pozitif Yayınları, İstanbul 2008, s. 45.

⁴⁸ A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 179.

⁴⁹ Z. V. Togan ise Karasu'nun büyük ihtimalle Çernigov şehri olduğunu yazmıştır. Bkz. Z. V. Togan, *Timur's Campaign of 1395 in The Ukraine And North Caucasus*, s. 1363.

⁵⁰ A. İ. Filüşkin, "Tseli Pohoda Timura Na Rusy: Diskursı İstoçnikov i Stereotipi İstoriyografi", s. 365.

⁵¹ J. Marozzi, *Timurlenk: İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihî*, çev. H. Kocaoluk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 222.

Timur Rus topraklarından çekildikten sonra memleketine dönüşünde Azak şehrini harap etmiş, ardından da Kuzey Kafkasların batı kısımlarında yaşayan Çerkesleri bozguna uğratmıştır.⁵² 1395 yılının sonları-1396 yılının başlarında ise İdil'in aşağı bölgelerine inerek Altın Orda'nın iki önemli merkezi olan Astrahan ile Yeni Saray⁵³ şehirlerini harabeye çevirmiş, daha sonra Semerkand'a dönerek 1398-99 yıllarında gerçekleştirdiği Hindistan seferine hazırlanmaya başlamıştır.⁵⁴

Netice itibarıyla Timur'un Rusya "seferi" ile ilgili aşağıdaki sonuçlara varmak mümkündür:

1. Gerek Rus vakanüvisler, gerekse de doğu tarihçileri, kendi hükümdarlarını yüceltmek amacıyla Timur'un Rus topraklarındaki faaliyetlerini "abartarak" tasvir etmişlerdir. Rus vakanüvisler Timur'un Moskova'ya kadar gelemeyeceğini ve Rus birliklerinden korkarak geri çekileceğini ileri sürerek Rusların ve Hristiyanlığın üstün geldiğini yansıtmaya çalışmışlardır. Timur'un saray tarihçileri ise Timur'un Moskova'ya kadar gittiğini ve bu şehirde de tahribatlar yaptığını ileri sürerek Timur'un bütün Avrasya coğrafyasını idaresi altına aldığını göstermek istemişlerdir.

2. Gerek Rus vakanüvisleri, gerekse de doğu tarihçileri, kendi memleketleri dışındaki olaylardan pek haberdar değillerdi. Timur, Altın Orda'ya büyük bir darbe vurmasına ve böylece farkında olmadan da olsa Rus knezliklerinin Altın Orda'ya olan bağlılıklarını zayıflatmasına rağmen, Rus vakanüvisleri Timur'u Altın Orda hanlarından daha kötü tasvir etmiş ve böylece etraflarında olup bitenlerden habersiz olduklarını göstermişlerdir. Timur'un saray tarihçilerinin ise eserlerinde Karasu ve Muşku gibi Rus şehirler arasında mevcut olmayan şehirleri zikretmeleri, onların Rusya coğrafyasına dair yeterince bilgi sahibi olmadıklarına işaret etmektedir.

⁵² N. Şâmî, *Zafername*, s. 197-199; Ş. Ali Yezdî, *Zafername*, s. 359-363.

⁵³ Altın Orda'nın başkenti olan ve Batu zamanında inşa edilen Saray-Batu şehrinin yanı sıra kaynaklarda Saray-Berke ve Saray el-Cedid adları da zikredilmektedir. Bu husus, Saray şehri ile ilgili farklı görüşlerin ortaya atılmasına neden olmuştur. Saray-Batu ile Saray-Berke'nin aynı şehir olduğunu, Saray el-Cedid'in ise yeni bir şehir olup Özbek Han zamanında kurulduğunu ileri sürenlerin yanı sıra (D. Morgan, *The Mongols*, Oxford 1986 s. 142.), Saray-Berke'nin Saray el-Cedid olduğunu savunanlar da vardır (G. A. Fedorov-Davidov, *Obşestvennyy Story Zolotoy Ordı*, Moskova 1973, s. 79; A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 84; A. G. Muhamadiyev, "Zolotaya Orda", *Materialı Po İstoriyi Tatarskogo Naroda*, Kazan 1995, s. 158-159). Saray-Batu'nun zamanla Saray-Berke adını almasının ihtimali yüksektir. Bunun nedeni de büyük ihtimalle bu şehrin asıl manası ile şehre dönüşmesinin Berke zamanına denk gelmesidir. Kesin bilinen ve şüphe uyandırmayan nokta ise, gerek Saray-Batu'nun gerek ise Saray-Berke ve Saray el-Cedid şehirlerinin Altın Orda'nın başkenti olmasıdır. Saray şehirlerinin kalıntısı olarak Volga'dan ayrılan Aktübe kenarındaki iki şehir harabesi kabul edilmektedir ki, bunlar bugünkü Tsarev ve Selitrennoye'dir (W. Barthold "Saray", *İA*, X, s. 205-207). Bu kalıntılardan ilkinin Saray el-Cedid'e, ikincisinin ise Eski Saray'a ait olduğu bilinmekle birlikte hangisinin Eski Saray, hangisinin Saray el-Cedid'e ait olduğu bilinmemektedir.

⁵⁴ N. Şâmî, *Zafername*, s. 206-208; İ. Aka, *Timur ve Devleti*, s. 21-22.

3. Timur'un Rusya "seferi", Timur'un Toktamış gibi bir rakibini ortadan kaldırmaya ve Altın Orda topraklarını harap etmeye yönelik faaliyetlerinin bir parçasıdır.

4. Timur'un Toktamış ve askerlerini takiben gerçekleştirdiği seferde kesin olarak zarar gören yegane Rus şehri, Elets'tir. Timur, Elets'i tahrip ettikten ve ganimet elde ettikten sonra Azak ve Volga kıyısındaki birkaç şehri yakıp yıkmış ve daha sonra memleketine dönmüştür.

5. Başta yıllıklar olmak üzere Rus kaynakları, Türk Tarihi ile ilgili önemli bilgiler içermektedirler. Bu bilgilerin diğer dillerdeki kaynaklarla karşılaştırılarak kullanılması, Timurîler de dahil olmak üzere yeterince araştırılmamış Türk Tarihi'ne dair konuların aydınlatılmasında yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKA, İ., *Timur ve Devleti*, TTK Yayınları, 2. baskı, Ankara 2000.
- ALAN, H., *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.
- ALAN, H., "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", *Bilig*, XXVII (2003), s. 117-156.
- BARTHOLD, W., "Saray", *İA*, X, s. 205-207.
- CLAVİJO, R., *Timur'un Hayatı ve Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, çev. Z. Ertan, Pozitif Yayınları, İstanbul 2008.
- Cuveymî, *Tarih-i Cihângüşâ*, V. Tiesenhausen, *Sbornik Materialov, Otnosyashsya k İstoriyi Zolotoy Ordı*, II, *İzvlçeniya iz Soçineniy Persidskih*, s. 257-261.
- Defter-i Çengiz-Nâme*, Yay. Haz. S. Gilyazutdinova, Kazan 2000.
- FEDOROV-DAVIDOV, G. A., *Obşestvennyy Story Zolotoy Ordı*, Moskova 1973.
- FİLÜŞKİN, A., "Tseli Pohoda Timura Na Rusy: Diskursı İstoçnikov i Stereotipi İstoriyografıy", *Türkologičeskiy Sbornik* 2002, Moskova 2003, s. 354-368.
- GREBENYUK, V., "Povesty o Temir Aksake i Eyo Literaturnaya Sudyba v XV-XVII Vekah", *Russkaya Literatura na Rubeje Dvuh Epoh (XVII-Naçalo XVIII V.)*, Moskova 1971, s. 175-206.
- GUMİLÖV, L., *Ot Rusi Do Rossıyi*, Moskova 2004.
- İZMAYLOV, İ. L., "Naşestviye Aksak-Timura na Bolgar: Mnimaya Realnosty i Tatarskaya İstoriçeskaya Traditsiya", *İstoçniki i İssledovaniya Po İstoriyi Tatarskogo Naroda*, Kazan 2006.
- JUCKOVA, İ., "Povesty o Temir-Aksake v Sostave Letopisnih Svodov XV-XVI Vekov", *Drevnerusskaya Literatura: İstoçnikovedeniye*, Leningrad 1984, s. 97-109.

- JUCKOVA, İ., "Povesty o Temir Aksake", *Slovary Knijnikov i Knijnosti Drevney Rusi*, II, Leningrad 1989, s. 283-287.
- KAMALOV, İ., *Altın Orda ve Rusya. Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.
- KAMALOV, İ., "Toktamış Han ve Altın Orda'nın Parçalanmasındaki İlk Adımlar", *Avrasya Fatihî Tatarlar*, Yay. Haz. İ. Kamalov, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007, s. 101-116.
- KARAMZİN, N. M., *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, V, S. Petersburg 2003.
- MANZ, B., *Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatihî*, çev. Z. Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.
- MAROZZİ, J., *Timurlenk: İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihî*, çev. H. Kocaoluk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.
- MİRGALAYEV, İ., *Materialı Po İstoriyi Voyn Zolotoy Ordı s İmperiyey Timura*, Kazan 2007.
- MİRGALAYEV, İ., *Voynı Toktamış-Hana s Akşak Timurom*, Kazan 2003.
- MORGAN, D., *The Mongols*, Oxford 1986.
- NASONOV, A., *Mongolı i Rusy*, Moskova 1940.
- Ötemiş-Hacı, *Çengiz-Nâme*, yay. haz. V. P. Yudin, Alma-Ata 1992.
- PEREVEZENTSEV, S., *Smsl Russkoy İstoriyi*, Moskova 2004.
- PSRL, III, *Voskresenskaya Letopisy*, Ryazan 1998.
- PSRL, VII, *Ermolinskaya Letopisy*, Ryazan 2000.
- PSRL, IX, *Tipografskaya Letopisy*, Ryazan 2001.
- Reşîdüddîn, *Cam'iu't-tevârîh*, V. Tiesenhausen, *Sbornik Materialov, Otnosyaşışsya k İstoriyi Zolotoy Ordı*, II, *İzveçeniya iz Soçineniy Persidskih*, s. 400-436.
- SOLOVYÖV, S., *İstoriya Rossiyi 1054-1462*, II/3-4, Moskova 2001.
- Şâmî, N., *Zafernâme*, çev. N. Lugal, TTK Yayınları, 2. baskı, Ankara 1987.
- TOGAN, Z. V., "Timur's Campaign of 1395 in The Ukraine And North Caucasus", *Annals of The Ukrainian Academy of Sciences*, vol. IV, New York 1958, s. 1358-1371.
- VERNADSKİY, G., *Mongolı i Rusy*, Moskova 2001.
- YAKUBOVSKİY, A. Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, TTK Yayınları, 2. baskı, Ankara 2000.
- Yezdî, Ş. A., *Zafernâme*, V. Tiesenhausen, *Sbornik Materialov, Otnosyaşışsya k İstoriyi Zolotoy Ordı*, II, *İzveçeniya iz Soçineniy Persidskih*, Moskova 2003, s. 328-372.
- YÜCEL, M., *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK Yayınları, Ankara 2007.
- YÜCEL, Y., *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, TTK Yayınları, Ankara 1989.